

Vinske pjesme iliraca Antuna Nemčića, Mirka Bogovića i Ferde Rusana

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ

Pjesme Antuna Nemčića, Mirka Bogovića i Ferde Rusana označavaju njihovu posebnu privrženost načinu pisanja u kojem su se susretali politika i druženje uz vino. No osim takvih motiva u njihovim pjesmama možemo uočiti i izraze borbi za hrvatski jezik. Ova trojka je bila generacijski bliska jer su sva trojica rođeni između 1810. i 1816. godine. Najdulje od njih živio je Mirko Bogović koji je iskoristio vrijeme kada je cenzura bila slaba da tiska djela Antuna Nemčića, a i svoje pjesme koje su nastajale tijekom duljeg vremena, te su na taj način bile i ogledalo vremena. Sva trojica su bili i mjernici koji su bili uključeni u poslove regulacije vodotokova, ali su ujedno bili zagovornici ravnopravnosti naroda, mira, slobode i ljubitelji pjesme, glazbe i kazališta. Ukoliko ih svu trojicu povežemo zajedničkim interesima utoliko će njihovo značenje u povijesti ilirskog pokreta biti veće, a spomen dugotrajniji.

Ključne riječi: Podravina, ilirci, vino, Antun Nemčić, Ferdo Rusan, Mirko Bogović

1. Uvod

Nakon dvije godine ponovno se vraćam na objavljivanje svojih bilježaka, želeći da teme koje nisam do kraja obradila, ne budu zaboravljene i da ih netko u budućnosti bolje prouči i nadopuni, pa će to utjecati i na pisanje prave sinteze hrvatske povijesti. Među njima su i vinske pjesme iliraca nastale između 1842. i 1878. godine odnosno one koje su objavljene do 1894. godine.

Ilirski pokret nastao je s ciljem borbe za hrvatski jezik i tek je kasnije dobio dodatne ciljeve kao što su ravnopravnost i suverenost južnih Slavena, ali je usput dodirivao i neka druga područja ljudske djelatnosti, a osobito trgovinu, gospodarstvo i obrazovanje. On se razvija i kao rodoljubni pokret u kojem pojam domovine

dobiva sve veće značenje. Između toga nalazi se djelovanje brojnih iliraca na književnom planu, a na području Hrvatskog zagorja, Križevaca, Koprivnice pa i Virja njegovane su pjesme koje su se pjevale uz vino, a vjerojatno su i nastajale u vinogradima. Takove je pjesme pisao i Mirko Bogović te ih i objavio pod imenom *Vinjage* u tri sveska u vrijeme banovanja Josipa Šokčevića, nadopunivši ih 1878. godine pod imenom *Strelice, slike i prilike, itd.*, ali i kasnije, iako je glavnina nastala u doba Bogovićeve, Nemčićeve i Rusanove mladosti. Očito su im uzor bile pjesme pjevane prilikom proslava Martinja po križevačkim statutima, a možda vuku korijen i u pjesmama koje su se pjevale još u 17. stoljeću u Društvu vinskih doktora čije je sjedište bilo u Vidovcu kraj Varaždina, a čiji su članovi promišljali

budućnost Hrvatske zasnovanu na znanju i obrazovanju.

Vinske pjesme se više ne pišu i ne objavljuju. One slave ljepotu prirode, slobodnu misao ljudi i veselje, a često su povezane s politikom. Kako bismo dokazali njihovu korisnost u doba Hrvatskog narodnog preporoda na širem području Podravine trebamo povezati trojicu iliraca: Antuna Nemčića, Mirka Bogovića i Ferdu Rusana, čiji primjer pokazuje da su se granice između vojnog i civilnog dijela hrvatskih zemalja izgubile i prije konačnog razvojačenja i spajanja Varaždinske vojne krajine s civilnom Bansom Hrvatskom.

Spomenutu trojicu iliraca spaja više faktora. Sva trojica su rođeni između 1810. i 1816. godine i sva trojica su dobro znali mađarski jezik. Njihovo ilirsko rodoljublje probudilo se kroz žestoke pokušaje Mađara da Hrvatsku mađariziraju namećući svoj jezik u nastojanju da unište posebnost Hrvatske, čime su samo ojačali otpor iliraca kroz jačanje hrvatske riječi. Bio je to proces koji je trajao dugo i koji je usprkos svim zabranama i ometanjima ostvario svoj cilj. Kako bismo mogli shvatiti sazrijevanje ilirske ideje kroz pjesmu i kazališni život u srednjoj Podravini, čije područje je obuhvaćeno ovim radom, trebamo usporediti njihove pjesme i rad kazališta u vrijeme ilirskog pokreta, od vremena Pavla Štoosa pa do zamiranja ilirskog pjesništva, kada te pjesme ulaze u povijest hrvatske književnosti. Osim objavljivanja svojih pjesama Bogović se potrudio da 1851. godine bude objavljena i Nemčićeva komedija *Kvas bez kruha* i Nemčićeve pjesme, iskoristivši naklonost bana Josipa Jelačića ilirskom pokretu. U posve drugim uvjetima Bogović je iskoristio i vrijeme bana Josipa Šokčevića, koji je vratio hrvatski jezik u škole i upravu objavivši tada tri sveska *Vinjaga*, ali nema nikakve sumnje da su one nastale kada su Nemčić, Bogović i Rusan bili još mladi i kada im je pjesma bila i na jeziku i u srcu, te su na taj način stvarali dobro raspoloženje u mjestima gdje su živjeli. Ti su krajevi bili uz granicu prema Mađarskoj i tu su se nalazili i Varaždin, Križevci, Ko-

privnica, Virje i Virovitica, s time da je Varaždin već izgubio vojno obilježje, Križevci i Koprivnica¹ su bili i vojni i civilni gradovi, a samo je Virje bilo čisto krajiško mjesto.

2. Antun Nemčić Gostovinski

Antun Nemčić Gostovinski (Edde u Mađarskoj, 14. siječnja 1813. – Križevci, 5. rujna 1849.) proveo je mladost u Ludbregu i Koprivnici, a gimnaziju je polazio u Varaždinu kao i Bogović. Varaždin je u to vrijeme bio još pun sjećanja na vrijeme kada je bio političko središte sjeverne Hrvatske što je prestao biti zbog požara 1776. godine. No u Varaždinu je ipak ostalo ne samo sjećanje na slavne dane, već i brojne crkve te obitelji koje su njegovale glazbeno stvaralaštvo, a osobito sviranje na orguljama i pjevanje crkvenih pjesama. U Varaždin je 1833. godine došao franjevac Fortunat Pintarić kao predavač retorike, ali se je deklarirao i kao simpatizer ilirske ideje, te je pored crkvenih skladao i brojne svjetovne pjesme, koje nažalost danas ne možemo točno identificirati. On je 1848. godine komponirao i davorije i domoljubne koračnice za glasovir.² U glazbenom životu Varaždina treba zapaziti i glasovitog gitarista Ivana Padovca³, koji je uglazbio niz pjesama iliraca, ali i velikog župana Križevačke županije Ljudevita Vukotinovića, čije djelovanje je bilo važno i za gospodarski razvoj čitavog kraja. Nemčić je objavio u prvom hrvatskom književnom časopisu *Danici* trinaest priloga većinom pragmatično-didaktičkog sadržaja.⁴ Radio je kao

¹ PETRIĆ, Hrvoje: *Koprivnica na razmeđu epoha (1765-1870)*. Koprivnica – Zagreb: Nakladnička kuća Feletar i Zavod za hrvatsku povijest, 2000., 21–28.

² KUHAČ, Franjo: *Ilirski glazbenici – Fortunat Pintarić*. Zagreb: Izd. hrv. sveučilišne naklade, 1994., 70.

³ KUHAČ, Franjo: *Ilirski glazbenici – Ivan Padovec*, 100. O izvedbi Vukotinovićeve pjesme »Nek se hrusti šaka mala« koju je više puta pjevao Albert Ognjen Štriga s velikim uspjehom, pisala je *Danica* 18. siječnja 1840.

⁴ KOLAR, Mario: *Antun Nemčić u Gajevoj Danici – Gajeva Danica u Antunu Nemčiću*. // Civitas crisiensis. Radovi zavoda za znan-

pravnik u Križevcima, Koprivnici, Ludbregu i Novom Marofu, a posebno omiljeno mjesto bilo mu je Koprivnica gdje je imao kuću i vinograd. Bio je i geometar za Križevačku županiju u vrijeme kada je to Bogović bio za Križevačku pukovnicu. Pisao je pod pseudonimom Gostovinski ljubavne i rodoljubne pjesme, a uživao je u jelu i piću, što potvrđuju i njegove *Putositnice* u kojima je opisao putovanje kočijom od Ludbrega do Venecije, osvrnuvši se posebno na gastronomske užitke. Bio je i narodni zastupnik u Hrvatskom saboru, a poznavanje mađarskog jezika, jer mu je majka bila Mađarica, omogućilo mu je i političko angažiranje prilikom pregovora s Mađarima još 1849. godine, kada se zalagao za gospodarsku ravnopravnost Hrvatske s Mađarskom. Mirko Lentulaj, na čelu Banskog vijeća pozvao je u siječnju 1849. godine Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo na obnovu rada i ovo je na odborskoj sjednici donijelo šest zaključaka: 1. da se pospješi komasacija posjeda i da se urede plemićka zemljišta; 2. da se veća pažnja posveti marvogojstvu; 3. da se poboljša vinarstvo i da se načini inventar naših vina; 4. da se ustanovi pravo uživanja voda za natapanje zemlje; 5. da se sastavi statistika poljoprivrednih kultura i 6. da se nauk o poljodjelstvu uvede u škole. U Beč su 19. ožujka 1849. godine upućena četiri delegata iz Hrvatske. To su bili Antun Nemčić Gostovinski iz Križevaca, vlastelin Donat Tomić od Treščeca, nadšumar Karlo Kos i tajnik Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva Karl von Klinggraff. Javili su se u Beču barunu Kulmeru, Metelu Ožegoviću od Barlabaševca, koji je vodio Ministarstvo trgovine, te Thirnnfeldu, ministru poljoprivrede. Nemčić se zalagao za uređenje voda u Hrvatskoj te je i ušao u odbor za vode, a Kos je ušao u odbor za šume, dok je Tomić ušao u odbor za podjelu urbarskog zemljišta. Klinggraff je ušao u odbor za gospodarske škole, pa stoga nije slučajnost da je prva gospodarska škola u Hrvatskoj osnovana u Križevcima 1860.

stvenoistraživački i umjetnički rad u Križevcima, 1, 2014., 30–33.

godine.⁵ Nažalost, Nemčić je umro već 1849. godine. O vinarstvu u Hrvatskoj vodi dalje brigu Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo. Nema nikakve sumnje da su vinogradi bila mjesta gdje su se političari i gospodarstvenici rado sastajali te raspravljali o raznim pitanjima uz vino, kestenje, meso i kolače. U Križevcima se je svake godine krstio mošt uz održavanje Križevačkih štatuta koji su javno izgledali kao vesela zabava, ali su u pozadini imali i analizu i kritiku postojećeg društvenog stanja, pa su gorice odzvanjale vinskom pjesmom. Vinska pjesma je na području Križevačke županije bila vrlo stara. Aleksandar Zdenčaj je još 1835. godine ispjevao zdravicu ili napitnicu *Puna srca, pune čaše* kojom se želi sve najbolje prijateljima, a koja završava stihovima:

*Braćo! Još i ovu čašu
za ljubav i slogu našu,
to je ona silna moć,
što će sravnat sve jednoć!*⁶

U ovoj napitnici vidimo da se traži sloga uz vinsku čašu radi bolje budućnosti koja jednoć mora doći, zasnovana na jednakosti svih ljudi. Takova vrsta pjesme, protkana s ljubavlju prema ljepotama prirode nije se nikome činila opasna i preko nje se širila domorodna misao. Ova vrsta pjesama naziva se i napitnica te je bila široko rasprostranjena u vinorodnim krajevima Podravine i Hrvatskog zagorja od davnine, jer vinogradi nisu potpadali pod feudalnu kompetenciju selišta i tu je svaki vlasnik bio slobodan od vlasti. Ona dobiva posebno novo značenje u vrijeme ilirskog pokreta, kada se iz tih vinskih pjesama – koje vlasti toleriraju kao politički neopasne – rađaju domoljubne pjesme. Zdenčaj je 31. svibnja 1842. godine postao veliki župan Zagrebačke i Križevačke županije i posebnu je pažnju posvećivao Križevcima

5 List mjesečni Hrvatsko-slavonskog gospodarskog društva, traivanj 1859.

6 ZDENČAJ, Aleksandar: *Puna srca, pune čaše, Križevačka književna slava*. Križevci: Izd. Matice hrvatske u Križevcima, 1998., 47.

koji su u to doba bili središte velike i stare županije i gdje su se odigrali mnogi važni događaji vezani uz hrvatsku povijest. Građani Križevaca bili su vrlo ponosni na povijesni značaj Kalnika i svojeg grada, te su razvili bogat društveni život tijekom 19. stoljeća. Nekako oko 1845. godine nastala je pod utjecajem Nemčićevog posjeta moru i Veneciji njegova već spomenuta pjesma *Domovini*, koju je uglazbio Franjo Pokorny, a koja se je pjevala prilikom postavljanja spomenika Nemčiću autora Rudolfa Valdeca 1898. godine u Križevcima. Ona započinje stihovima:

*Gore nebo visoko,
Doli more duboko,
A ja u sredini,
Noćnoj u tišini.
Mislim na te, mâ jedina,
Premilena domovina.⁷*

Ova pjesma je primjer kako su mislili i djelovali naši ilirci. Nemčić je imao kuću i vinograd u Koprivnici, gdje je proveo dio mladosti i radnog vijeka, pa se ondje družio s prijateljima s kojima je raspravljao o životnim problemima. No ilirci su voljeli i kazalište, gdje se moglo na razne načine iskazati rodoljublje, ali i kritika društva.⁸ Napisao je komediju *Kvas bez kruha* ili *Tko će biti veliki sudac*, koja je prvi puta izvedena u zagrebačkom kazalištu 1855. godine pod nazivom *Vermeđijanska restauracija* vjerojatno zalaganjem Nemčićevog pobratima Mirka Bogovića, koji je 1851. godine objavio i njegova djela.⁹ Bilo je to

naime vrijeme velike izdavačke slobode, koja je prestala Bachovom cenzurom. Komedija je oštra kritika društva. I Bogović je napisao roman *Šilo za ognjilo* u kojem obrađuje sličan događaj iz 1827. godine kada je došlo do obnove rada županija i izbora velikog suca. Obnavljanje starih županijskih tradicija smatrano je izvanrednim događajem za Križevačku županiju. Naime car Josip II. je u svojem apsolutističkom nastojanju ukinuo županije te uveo kantonalni sustav koji se tijekom napoleonskih ratova nije održao. Mnogi su stanovnici sjeverne Hrvatske bili oduševljeni što se Primorje 1821. godine opet našlo u sastavu Hrvatske, jer je time ponovno aktualizirano pitanje podunavsko-jadranske orijentacije, a Nemčić je svoje divljenje moru iskazao već u spomenutoj pjesmi *Domovini* dok su ilirci vrlo rado spominjali brod uspoređujući ga s iliristvom koje plovi po nemirnom moru. U doba mojeg školovanja u pučkoj školi u Koprivnici rado smo pjevali Nemčićevu pjesmu o nebu i moru i bila nam je veoma draga, iako i nismo znali što je more niti tko je pjesmu napisao, a tko uglazbio. Svakako je zanimljivo da je dr. Fran Gundrum Oriovčan prigodom proslave 100-godišnjice rođenja Antuna Nemčića 1913. godine održao govor u kojem je pozvao na trijeznost kao glavni uvjet gospodarskog napretka, a vjerojatno je time htio reći da su pjesme nastajale u izmaglici izazvanoj pijenjem vinske kapljice, što i ne mora biti uvijek točno.¹⁰ I Ferdo Rusan se okušao u pisanju šaljive »spjevoigre« pod nazivom *Zaruci*. Komad je do nedavno bio izgubljen i nikada nije izveden na pozornici jer Rusan nije mogao naći pjevačicu koja bi pjevala arije pisane za ulogu Ruže.¹¹ Nemčićev život i rad bio je uglavnom vezan uz

⁷ Križevačka književna slava: Hrvatska riječ u Križevcima, priredio Stjepan Sučić. Križevci: Matica hrvatska Križevci, 1998., 49.

⁸ FELETAR, Dragutin: *Prva kazališna predstava već 1847.* // Glas Podravine XXX, 4 (31. 1. 1975.); FELETAR, Dragutin: *Kazališni život Koprivnice u vrijeme ilirskog preporoda.* // Podravski zbornik 1988. (ur. Franjo Horvatić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1988., 169–176.; FELETAR, Dragutin: *Glazbeni život Koprivnice.* Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 1977.

⁹ PEKLIĆ, Ivan: *Antun Nemčić i kazalište.* // Civitas Crisiensis 1 (1), Križevci: Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad Koprivničko-križevačke županije u Križevcima, 2014., 42–43. i 48. U Križevcima je ovu komediju prvi puta priredio za prikazivanje prof. Ante Neimarević.

¹⁰ BLAGEC, Ozren: *Otkrivanje spomenika Antunu Nemčiću 1899. i obilježavanje 100 godišnjice Nemčićeva rođenja 1913. godine.* // Civitas Crisiensis, 1 (1), Križevci: Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad Koprivničko-križevačke županije u Križevcima, 2014., 64.

¹¹ KOLAR-DIMITRJEVIĆ, Mira: *Ferdo Rusan, (1810. – 1879). Od vojnika do ilirskog i pučkog pjesnika te nositelja prosvjetiteljskog i gospodarskog života Podravine.* Samobor: Meridijani, 2004., 179.

Križevačku županiju, a iako je pokopan u Križevcima, gdje mu je 1899. podignut i spomenik, njegov život se je više nego u Križevcima odvijao u Koprivnici gdje je i službovao, budući da je tamo imao kuću i vinograd pa bi Koprivnica osim ulice koja nosi njegovo ime trebala postaviti kopiju biste iz Križevaca. Bistu u Koprivnici trebao bi dobiti i Mirko Bogović, koji je sudjelovao kod regulacije Drave i u planovima za prometno vezanje Koprivnice i Križevaca sa Zagrebom i morem. Kao savjetnik u ministarstvu u Budimpešti on se je zalagao za izgradnju željezničke pruge između 1870. i 1873. godine trasom Koprivnica – Križevci, koja je stanovnicima ovih gradova omogućila povoljan gospodarski i trgovački razvoj sve do kraja Prvoga svjetskog rata. Nažalost Nemčić se je razbolio popisujući kao bilježnik Križevačke županije narodne straže u Podravini, te se vratio 2. rujna 1849. godine u Križevce gdje je umro tri dana kasnije.¹²

Nemčić je bio oduševljavao javnim koncertima i priredbama. Možda je on autor nepotpisanog članka *Slatka materinska riječ* koji je objavljen u *Danici ilirskoj* 1846. godine kada je diletantsko društvo *Palježina* izvelo 23. rujna 1846. godine scensku igru u križevačkom kazinu.¹³ Iste godine, 28. ožujka 1846. izvedena je i prva hrvatska opera *Ljubav i zloba* od Lisinskog, a Ljudevit Vukotinović, pjesnik i gospodarstvenik, koji je pisao i o vinogradarstvu, s oduševljenjem je pisao o toj izvedbi.¹⁴ Vjerojatno su na ovoj izvedbi bili mnogi ilirci, a ako pogledamo zastor u Hrvatskom narodnom kazalištu koji je oslikao Vlaho Bukovac 1896. godine, vidjet ćemo Nemčića pored Lisinskog i Livadića, dok se Bogović vidi pokraj Sidonije Rubido Erdödy, glasovite sopranistice u operi *Ljubav i zloba*. Nema nikakve dileme da su ilirci izmijenili društveni život sredine u kojoj su djelovali.

12 BLAGEC, Ozren: Nav. dj., 53–54.

13 *Slatka materinska riječ*. // Križevačka književna slava. Križevci: Matica hrvatska Križevci, 2014., 48.

14 VUKOTINOVIĆ, Ljudevit: *Ljubav i zloba*. // Zadar: Zora dalmatinska, 1846.

To se osjetilo najviše u desetljeću uoči pokreta 1848. godine. U mnogim mjestima počele su se izvoditi šaljive igre angažiranjem dobrovoljaca koji su imali smisla za glumu. Iako su se često izvodili prijevodi stranih djela, a vrlo rijetko originalna djela domaćih autora, naslovi ukazuju da je kazališna scena našla svoje pristalice i u Koprivnici, Križevcima i Virju, a Ferdo Rusan, sudeći prema člancima u *Danici*, gdje je objavljivao svoje dojmove s tih posjeta, nije propustio niti jednu predstavu, potaknuvši onda i osnivanje kazališta u Virju, koje se je zahvaljujući sklonosti komandanta Đurđevačke pukovnije Ignjata (Vatroslava) Čivića Rohrskog održalo do 1853. godine nakon što su sva druga ilirska kazališta bila već zatvorena.

Nemčić je još 1842. godine organizirao u Križevcima dobrotvornu predstavu u korist požeških pogorelaca, pa je o tom objavio dopis u *Danici* ističući želju da se predstave daju na narodnom jeziku.¹⁵ Potpisujući se raznim imenima, ili uopće bez identifikacije Nemčić je izbjegao pažnju vrlo oštire cenzure, a mi nepotpisane članke ne možemo identificirati. Iako mu je majka bila Mađarica, a on dvojezičan, kritizirao je odnos Mađara prema Hrvatima. Njegova prva politička pjesma napisana je povodom krvoprolića 29. srpnja 1845. godine na Markovom trgu kada je ranjen i Nemčićev pobratim Mirko Bogović. To je bilo presudno da Nemčić ispjeva *Himnu žrtvama 29. srpnja 1845.*, i od tada započinje Nemčićovo najaktivnije političko razdoblje. Spomenuta pjesma posljednja je Nemčićeva pjesma u *Danici* i poziva na osvetu.¹⁶ Objavljivanje ove pjesme tri godine nakon događaja pokazuje da je Nemčić bio vrlo oprezan u svojim javnim istupima te stoga mnogo toga iz njegovog života ne znamo. No on nije bio samo »pisac iz pokrajine« kako ističu neki povjesničari književnosti, već je njegovo glavno

15 NEMČIĆ GOSTOVINSKI, Antun: *Dopis iz Križevaca*. // *Danica ilirska*, 36, 1842., 143–144.

16 NEMČIĆ GOSTOVINSKI, Antun: *Himna žrtvama 28. srpnja*. // *Danica horvatska, slavonska i dalmatinska*, 1848., 32, 129–130.

obilježje da je pisao dopise iz Križevaca i Podravine u duhu koji su imali i šire značenije i odjek.¹⁷ Treba istražiti!

3. Ferdo Rusan

Ferdo Rusan bio je najstariji od trojice iliraca o kojima je riječ u ovome radu i priključio se u kolo podravske ilirice zadnji, ali i najglasniji zahvaljujući nešto drugačijoj biografiji od prve dvojice. O njemu se je dosta pisalo,¹⁸ ali još uvijek nije izrečena zadnja riječ, vjerojatno zbog teškog jezika njegovih pjesama kao i promjena koje su radili neki muzikolozi na njegovim napjevima i tekstovima pjesama. Među njima je i Franjo Fancev koji je 1911. godine priredio za tisak neke Rusanove pjesme. Rusan nije stekao popularnost kao drugi ilirci, jer ga je obilježio dugotrajni boravak izvan domovine, a i školovanje u vojnoj školi u Bjelovaru gdje se smjelo govoriti samo njemački i gdje je izučio risarsku školu za geometra. On je rođen kao sin krajišnika 10. prosinca 1810. godine, ali je rano ostao bez oca pa je došao pod skrbništvo vojnih vlasti, da bi nakon toga započeo vojničku karijeru koja je većim dijelom bila izvan Hrvatske, te završila 1842. godine. Prošao je s vojskom sjevernu Italiju gdje je upoznao dopadljive melodije *bel canta*, prenijevši to i u svoje skladbe i pjesme koje je izvodio uz tamburu, a imao je i vrlo lijep glas. Rusan je službovao u Temišvaru i Pečuhu te je dobro govorio mađarski jezik, ali je i upoznao težnju Mađara da mađariziraju druge narode. U Pečuhu se je povezao s Hrvatskom kazališnom grupom, te se sa svojim melodijama uključio u koncerte koje je podržavala grofica Maria Prandau rođena Pejačević. Koncerti su održani u više mjesta, u Zagrebu i Karlovcu, a uvodne riječi na koncertu u Zagrebu dao je Mirko Bogovi-

vić, koji je stajao na čelu grupe koja je radila na osnivanju kazališta u kojem bi se govorilo hrvatskim jezikom. Objavljeni su tekstovi kazališnih komada koji su se onda izvodili od dobrovoljačkih kazališnih grupa u mnogim mjestima, pa je te tekstove iskoristio i Ferdo Rusan u Virju 1851. godine. Rusanove pjesme uvijek su imale borbeni karakter jer su bile i pisane za krajišnike, ali su riječi bile i domoljubne te si je Rusan priskrbio više neprijatelja među kojima je bio i neki Stanković »ime-nom našijenac, ali prirodom tuđinac«. Sve je to Rusana ponukalo da zbog kostobolje zatraži vojnu mirovinu u koju je i otišao 1842. godine, nastanivši se kod brata Franje, vojnog zapovjednika satnije u Šemovcima kraj Virja. Iako lošeg zdravlja, Rusan je bio živa i znatiželjna duha i nije se smirio kao umirovljenik, već je započeo u Virju svoj drugi život. Uključuje se kao mjernik u poslove preseljenja stanovnika Broda na Dravi, koje je ugrozila Drava 1844. godine na novu lokaciju u Ferdinandovcu, a pritom možda upoznao i Mirka Bogovića koji je radio povremeno i kao geometar Križevačke pukovnije. Mobilan i znatiželjan, Rusan se kretao po Đurđevačkoj pukovnji i županiji, često dolazeći u Bjelovar i Varaždin gdje je dolazio i radi zemljišnih poslova, imajući mnogo prijatelja u redovima krajiških časnika. Bio je odličan pjevač ugodnog glasa i zbog toga vrlo voljen te su od 1843. do 1848. godine rado pjevane njegove domoljubne i borbene pjesme. Još se je godinama rado pjevala Rusanova *Zdravica* koja započinje:

*Bud' mo bratjo dobre volje u ovome krugu,
Zaboravimo sve nevolje i svu našu tugu.
Refren: Danas bo je takav dan,
Bežite brige na sve stran,
Haj, huj, daj Bože,
Vince piti gda s' može!
Jer je vince i pjesmica za vesele ljude,
Sim se broje i ženice, radost da uzbude.*

Srpanjske žrtve pale 1845. godine na Markovom trgu pobudile su i u Rusanu veliku borbenost, te on i stihovima potiče

17 KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Ferdo Rusan*, 38.

18 U knjizi Mire Kolar-Dimitrijević o Ferdi Rusanu, navedena je i kompletna literatura i biobibliografija koju nadopunjujem s novom jedinicom: MIHALDINEC, Martin: *Podravski ilirac Ferdo Rusan (1810. – 1879.)*. // *Podravski zbornik* 35/2009 (ur. Dražen Ermečić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2009., 223–235.

borbenost. Tako je do 1848. godine ispjevao više pjesama koje bismo više mogli svrstati u budnice i koračnice, nego u vinske i zabavne pjesme. Pjevale su se u društvu njegovih prijatelja u Šemovcima, Đurđevcu, Virju, Molvama i Koprivnici, dakle svugdje gdje se je nešto slavilo i obilježavalo.¹⁹ Mnoge nose obilježja jezika koji su koristili krajišnici, čineći ih grubima. No neke govore o prirodi i društvu. U pjesmi *Lepa moja rodna Podravino* Rusan pjeva:

*Lepa moja rodna Podravino,
U koj rodi dosta kruha, vina
I junakah na izbor vojakah,
To je, to je, to je
Domorodno polje.*

Sve Rusanove pjesme pisane su s ciljem da potaknu na borbu, na učenje, na pijenje vina, a pjevale su se i kao veselice. No jezik im je loš za razliku od jezika Mirka Bogovića. Do toga je došlo jer je po mišljenju nekih Rusan stihove umetnuo u već ranije skladane melodije. Iako je veliki zaljubljenik u hrvatski jezik, njegovo poznavanje jezika je loše, a standardnog jezika još nema, pa raznolikost govora i dijalekata utječe na mnoge tekstove. No tekstualno Rusan uvijek promovira jezik, slogu, ljubav prema domovini i ljubav prema ženi. Neki su se stihovi održali do danas, ugrađeni u druge pjesme. Refren *Oprosnice krajišnika Varaždinskog generala prilikom polaska u rat u Italiju 4. i 5. svibnja 1848.* ima stihove: *Aj u borbu, ajd u boj! Pjevajući smjeli oj. U Zdravici domoljuba* Rusan pjeva:

*Doklam nada mnom
Sunašce sja,
Za tvoju sreću
Piti ću ja.*

Mnoge Rusanove pjesme spominju vino. Takova je pjesma *Kupice mila, kupice draga* kada je vino bilo dobro jer je godina bila dobra i sunčana, dok u pjesmi *Kiselica, neveselica* nazvanom i *Šira* pjeva o 1864. go-

dini kada je vino bilo kiselo zbog kišne i vlažne godine. Rusanova oproštajnica *Prije jošter nego što se to društvanje razide* pjevala se često na kraju zabave, u zoru nakon probrančene noći, a uvrstio ju je i Kuhač u zbirku svojih pjesama.²⁰ Kuhač je objavio i Rusanovu napitnicu *Slušajte me, prijatelji, da vam vriednost vina kažem*²¹ Uz vino se je pjevala i pjesma *U veselju uvijek teče, hvala Bogu, život moj*. Rusanu je osobito omiljela poticajna borbena riječ »U boj, u boj« koja dominira u pjesmi koja se je pjevala prilikom prelaska Jelačićevih četa preko Drave u Mađarsku 10. rujna 1848. godine. Stihovi te pjesme »U boj, u boj sve što može«, preuzeo je i Ivan Zajc za svoju borbenu pjesmu u operi Nikola Šubić Zrinjski 1876. godine koja uvijek podigne publiku na noge. Rusan je kao i Bogović stihovima pratio sve političke događaje, pa je *Tužba Slavjanke* nastala nakon objave Oktroiranog ustava kojim je Hrvatska dobila kao nagradu za sudjelovanje u boju ono isto što je Mađarska dobila za kaznu. Rusana je osobito pogodila smrt bana Josipa Jelačića što smatra pravom narodnom tragedijom. Velika je šteta što Rusan nije imao glazbenu naobrazbu pa je za zapisivanje svojih melodija morao koristiti usluge drugih ljudi. Svećenik Martin Kuček te virovski učitelj i kasnije za banovanja Ivana Mažuranića školski nadzornik Franjo Lugiarić iz Virja, ali i bjelovarski orguljaš Vjekoslav Fleischer, zapisuju i mijenjaju melodiju i riječi Rusanovih pjesama. Osječki muzikolog Kuhač uočio je da se tiskane Rusanove pjesme po notnom zapisu međusobno razlikuju, pa je konstatirao da su svi zapisivači ponešto mijenjali, pa čak i Lisinski koji je zapisao pjesme s koncerta 1845. godine, tako da mi danas nemamo pravu melodiju, a niti original Rusanovog teksta i napjeva.²² Rusan nije mogao kontrolirati te za-

20 KUHAČ, Franjo: *Južnoslavenske popijevke*. Zagreb, 1899., 225.

21 KUHAČ, Franjo: nav.dj., 140.

22 KUHAČ, Franjo: *Ilirski glazbenici*, 199, 203 i 215. Rusan u pjesmu Kuhaču tvrdi da se pjesme u različitim jezicima mogu različito pjevati u drugim jezicima i da su jednako vrijedne. Rusan je vjerojatno poznao medimurske i mađarske melodije i ritmove, pa je

19 Vidjeti u KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Ferdo Rusan*, nav. dj. 189-259.; FANCEV, Franjo: *Ferdo Rusan*. Zagreb, 1911.

pise. Melodije su svakako bile poticajnije nego što ih mi danas znamo, a to zaključujem na osnovu oduševljenja koje su izazivale kod slušatelja od Pečuha i Novog Sada sve do Karlovca na četiri rijeke. Rusanove budnice, darovnice, godovnice, žalobnice, dobrohotnice, čestitke, umjesnice, bodrice i poskočice danas su potisnute od suvremene glazbe, kao što su potisnuti i događaji radi kojih su ispjevani. Te su pjesme imale naboj kojim su krajišnici išli u ratove. Rusan se 1848. godine uključuje u neregularne vojne jedinice sastavljene od krajišnika koji nisu otišli u Italiju i čuvale su Podravinu od Mađara koji su prelazili Dravu. U sprečavanju njihovog prelaska bio je dosta uspješan za razliku od drugih dijelova Drave gdje su Mađari uspjeli u svom namumu. Ipak 1849. godine nalazimo Rusana na položaju upravitelja koprivničke ratne bolnice. Nakon toga se nastanjuje u Virju, gdje je premještena i šemovačka satnija njegovog brata, te tu živi do 1874. godine kada je zbog gluhoće, ali još više na zahtjev Mađara nakon Nagodbe kojima je smetao njegov antimadžarski stav i njegove pjesme morao odseliti. U Bjelovar je premješten i brat, pa se i Rusan, zbog požara njegovog stana kada mu je izgorjelo mnogo dokumentacije, morao preseliti u Bjelovar gdje je i umro.

Rusanovo djelovanje kao pjesnika, domoljuba i gospodarstvenika nije za zemariti, jer je njegov utjecaj na stanovnike Virja bio značajan i ovo mjesto s brojnim i pismenim stanovništvom ima mnogo veći značaj nego što to pokazuje njegovo mjesto u upravnoj strukturi Hrvatske. Rusan je poslije 1848. godine od vojnika postao organizator dobrovoljnog kazališta u Virju s bogatim programom i smatram da je cijelo selo živjelo za te kazališne predstave koje su se održavale do 1853. godine. Osim toga Rusan je prisutan na svim zabavama, a osobito voli boraviti u vinogradima, praćeci svake godine berbu i pretvaranje mošta u vino s velikom pažnjom. Na poticaj

i to utjecalo na originale njegovih pjesama. Šteta što nisu očuvani originali, ali bi tu trebalo izvršiti dodatna istraživanja.

Pejakovića iz Petrinje on u Virju osniva Gospodarsku bratovštinu koja je brinula za gospodarstvo te je zahvaljujući bratovštini virovski kraj ušao među gospodarski najnaprednije krajeve sjeverne Hrvatske.²³ Rusan je uvijek prijateljevao s učiteljima i župnicima, pa je vjerojatno njegova aktivnost kod otvaranja koprivničke pučke škole 1856. godine u doba bana Jelačića navela Zemaljsku vladu na odluku da se jedina građanska škola u Podravini osnuje u Virju, što je znatno utjecalo na gospodarstvo čitavog kraja. Nakon Rusanovog odlaska iz Virja, Virovci su izvrgnuti nekoj vrsti derusanizacije, a Hrvatsko pjevačko društvo »Rusan«, osnovano 1884. godine, brine za podravske pjesme u širem smislu te riječi, njegujući pjesmu uz tamburicu, te s prekidima djeluje do danas. Ono je prikupilo sredstva za izradu Rusanovog spomenika koji je zagrebački kipar Andrija Fuchs izradio za virovski park, a koji je otkriven 30. svibnja 1886. godine. Ivan pl. Trnski, rodom iz Novigrada Podravnog za tu je prigodu napisao stihove *U slavu Ferdi Rusanu*, koje je uglazbio Antun pl. Vancaš. Govor održan prilikom ukopa sastavio je Trnski, ali ga je pročitao Rusanov prijatelj učitelj Lugarić, a završava stihovima *Teci Dravo! teci, te ne taji više, svim Hrvatom reci, s Virja radost diše*.²⁴ Virovci su još dva puta proslavili godišnjice Ferde Rusana u 20. stoljeću, ponukavši i Fanceva i Sudetu da pišu o njemu. Rusanove vinske pjesme su grube, vojničke, protkane često i kritikom, odražavajući i Rusanovo nespokojstvo i nemir zbog nesređenih prilika u Hrvatskoj. Nikada nije mijenjao svoje stanovište da Hrvati i Mađari mogu živjeti jedni pored drugih s Dravom kao granicom, smatrao je da bi to susjedstvo trebalo biti na ravnopravnoj osnovi, a ne na pokoravanju jednog naroda drugome. Ban Ivan Mažuranić nije bio jako odlučan u tom stavu, pa je

23 KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Nepoznata gospodarska djelatnost virovskog pjesnika i skladatelja Ferde Rusana polovicom 19. stoljeća*. // Zbornik Stjepanu Antoljaku u čast, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2003., 273–285.

24 KUHAČ, Franjo: *Ilirski glazbenici*, 212.

mного popuštao Mađarima i strancima, a posebno je bilo loše što je Mažuranić bio u lošim odnosima s Bogovićem koji je štitio Rusana. Ferdo Rusan umro je u Bjelovaru 1879. godine gotovo posve gluh i osamljen.

4. Mirko Bogović

Najistaknutiji među ilircima iz Križevačke pukovnije, odnosno Križevačke županije bio je Mirko Bogović. Rođen je u Varaždinu 2. veljače 1816. godine, dakle šest godina poslije Rusana i tri godine poslije Nemčića, a umro je 4. svibnja 1893., dakle 44 godine poslije Nemčića i 14 godina poslije Rusana, imajući dovoljno vremena da ocijeni prošle događaje i da se prisjeti vrijednih ljudi. On je djelovao kao političar, gospodarstvenik, pravnik, književnik i pjesnik, a zanimala ga je i povijest pa je napisao tri povijesne drame. Njegov život zaslužuje posebnu analizu, ali i istraživanje postupaka, jer je do 1860. godine bio ilirac, a poslije unionist. Biografija Mirka Bogovića vrlo je bogata i još i danas puna enigmi u traženju odgovora što, kako i zašto je što Bogović radio. Lavirajući između politike, književnosti i gospodarstva, Bogović je obilježio svoje vrijeme.²⁵ Proveo je djetinjstvo na posjedu Grani kod Novog Marofa gdje mu je otac bio upravitelj, a pučku školu polazio je u Križevcima od 1822. do 1824. godine. Poslije toga završava šest razreda gimnazije u Varaždinu od 1824. do 1830. godine, a onda nastavlja studij filozofije u Szombathelyu, gdje je 1834. godine studirao i Ivan Mažuranić te im je dobro poznavanje mađarskog i njemačkog jezika omogućilo dobro plaćena mjesta u državnoj upravi. Bogović nastavlja školovanje na kadetskoj školi u Petrovaradinu te u sastavu 53. pješačke pukovnije djeluje do 1840. godine, boraveći kraće vrijeme i u Osijeku. Nije poznato je li tada upoznao Ferdu Rusana, ali nakon izlaska iz vojske 1841. godine nastanio se kao geometar u

Križevcima i ojačao svoje veze s Antunom Nemčićem. Ovaj ga je nagovorio da završi studij prava, pa je bio i prisjednik Sudbenog stola Križevačke i kasnije Aradske županije. Uskoro se nastanio u Zagrebu, gdje je radio kao odvjetnik. S barunom Ferdinandom Kulmerom otišao je 1843. godine u požunski sabor gdje je upoznao slovačke preporoditelje Šararžika i Kolara. Nakon što je završio i pravo 1844. godine bio je imenovan prisjednikom Sudbenog stola Križevačke županije, te je 1845. godine bio ranjen prilikom restauracije Zagrebačke županije. Oporavivši se, ne dobiva mjesto u Zagrebu, pa radi od 1847. do 1848. godine kao sudski činovnik kod Ugarskog komorskog inspektorata u Rijeci, a onda se vraća u Zagreb gdje radi kao odvjetnik, a ubrzo postaje i bilježnik kod Banske vlasti.

Njegovo javno političko djelovanje kao ilirca možemo staviti u vrijeme njegovog ranjavanja na Markovom trgu, kada je pobratim Nemčić ispjevao tom prigodom i znamenitu pjesmu *Srpanjskim žrtvama*. Godine 1848. imenovan je za banskog povjerenika u Turopolju, a poslije 1861. godine postaje i veliki župan Zagrebačke županije. Nakon proglašenja Oktroiranog ustava napušta javnu službu, ali izdavanje lista *Domobran* nije mu odobreno jer je u programu lista naveo da je stanje u Hrvatskoj abnormalno. Tu je izjavu osudio i Ivan Mažuranić, koji je podržavao bečku vladu, što je prekinulo tadanje prijateljstvo Bogovića i Mažuranića. Bogović preuzima uredništvo *Nevena* i u 18. broju iz 1852. godine objavljuje Filipovićevu pjesmu *Domorodna utjeha* čiji je sadržaj prema Oktroiranom ustavu ocijenjen kao izdajstvo, zbog sljedećih stihova:

*S ničeg hrabar muž ne preda,
Ma sva zloba pred njim stala,
Ma nebesa na njegov pala,
On se s mjesta svog ne miče.
Kukavica mahom dršće,
A muž hrabar, taj se bori,
Dok mu žića baklja gori,
Prot udesu najcrnjemu.*

²⁵ Martin KAMINSKI, Mirko Bogović: *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2, Zagreb, 1989., 89–91.

Bogović bi se loše proveo, da se za njega nije zauzeo križevački veleposjednik i političar Metel Ožegović izjavom da je ta pjesma »samo bodrenje književnika bez političke namjere za rušenje sistema« te je Bogović 1853. godine osuđen na šest mjeseci zatvora, ali mu nije oduzeto pravo obavljanja odjetničkog posla.²⁶ Godine 1851. uspio je objaviti Nemčićeve pjesme i napisati i Nemčićev životopis, a 1853. godine je kraće vrijeme bio urednik časopisa *Kolo*. Većinom živi na svojem imanju i piše povijesne drame s temama iz hrvatske povijesti, pa i dramu *Matija Gubec*. Svakako je bio ljubitelj, a kako se čini i organizator održavanja kazališnih predstava na narodnom jeziku, uživajući u koncertima i na kazališnim priredbama, a pisao je i pjesme. Poput Rusana i Bogović skuplja narodne poslovice i zagonetke, smatrajući ih narodnom mudrošću vrijednom zapisa.²⁷ Ponovno se uključuje u politiku 1860. godine kao zastupnik u Hrvatskom saboru, zalažući se za uniju Mađarske i Hrvatske, duboko razočaran bečkom politikom u vrijeme Bacha.²⁸ To ga je dovelo poslije sklapanja Nagodbe na položaj savjetnika hrvatskog ministra i člana Gornjeg doma u Hrvatsko-ugarskom parlamentu u Budimpešti, te je na tom položaju učinio – kako se čini – dosta dobra Hrvatskoj, osobito na polju izgradnje cesta, a založio se i da željeznička pruga »Mađarska – Zagreb – more« prođe kroz Koprivnicu i Križevce, što je ovim mjestima omogućilo brzi gospodar-

ski i industrijski razvoj. On je sigurno zaslužan i za relativno dobre odnose Mađara i vlade u Zagrebu prvih godina Nagodbe kada se u Hrvatskoj otvaraju banke i štedionice s hrvatskim kapitalom. Godine 1875. je umirovljen, ali sada piše nove i obnavlja stare stihove koje objavljuje u četvrtom svesku *Vinjaga* 1878., zbirci *Slike i prilike* 1878., *Strelice* 1878. i *Slava i ljubav* 1882. One odražavaju njegova sjećanja, ali i njegove emocije. Ova djela imaju svoje mjesto u povijesti književnosti, ali je izostala analiza poticaja za pisanje tih zbirki pjesama, što bi mogao dati samo povjesničar, ali tek na osnovu proučavanja doba u kojem su te pjesme nastale. To se osobito odnosi na *Posmrtna pjesme*, koje su objavljene u Zagrebu 1894. godine, a koje je priredio za tisak Bogovićev prijatelj Milivoj Šrepel poslije njegove smrti. Teško je dati istinitu sliku Bogovićevih metamorfoza i analizu njegovog djelovanja. U glasovitom govoru 17. prosinca 1866. u Saboru Bogović kaže; »Sada, gospodo! dopustite, da vam još nešto kažem. Ja nisam prijatelj politike tako zvanoga oportuniteta niti politike konjekturah, te volim da se stavim na pozitivna stanovišta ustavnih zakona. Politika oportuniteta i konjekturah mogu se lahko iznevieriti, ali, gospodo! zakon, ako čovjek na temelju njegovom čvrsto stoji, makar čovieka i nestalo, ipak najposlie pobediti mora, jer je – kao što naš pjesnik kaže: »pravo pravo vazda, makar kako da se reče.«

Objašnjavajući svoj stav da se treba držati s Mađarima Bogović kaže: *Mi, gospodo, još moramo u politici da se dèržimo – pa će probitačnije biti po nas – više faktah nego ideah, jer moramo svakako da računamo sa obstojećimi činbenici, a ne sa idealnimi; pa s toga scienim, da su i naši odnošaji tako naprama Ugarskoj, kao i naprama Austriji, takovi činbenici, kojih nikada iz vida izgubiti nemožemo, i s kojimi tako rekuć računati moramo, pa mi to htieli ili nehtieli. Ja doduše priznajem, da vèrlo liepo zvone rieči: narodna samostalnost, cielokupnost, neodvisnost i suverenost; ali ja neznam, dapače jako dvojim o tom, hoće li nam te zlatne jabuke u dio pasti prije, ako se razkèrstimo posve sa Ugarskom, pa ako prionemo mal ne bezuvietno uz*

26 GROSS, Mirjana: *Počeci moderne Hrvatske*. Zagreb: Globus, 1985., 403.

27 KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Rusanove poslovice i mudre izreke*. // Podravski zbornik 37/2011. (ur. Dražen Ernečić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 105–130.

28 KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Povijesni razlozi zašto je Mirko Bogović od Ilirca poslije 1861. postao Mađaron*. // *Cris*: časopis Povijesnog društva Križevci XVIII, 1, 2016., 19–28. Povijesno društvo Križevci i Zavod za znanstveno-istraživački i umjetnički rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti Koprivničko-križevačke županije u Križevcima su 6. svibnja 2016. godine organizirali znanstveni skup posvećen Bogoviću, ali nažalost nije tiskan uvodni referat dr. Tomislava Bogdanovića o Bogoviću, kao ni rad dr. Željka Karaula koji je trebao dati rezultate novih istraživanja o tome zašto je Bogović od Ilirca postao unionist.

Austriju, ili ako razpravimo posao na pošten način sa našimi susjedi Ugri, i ako zauzmemo onaj položaj, što nam pripada po dostojanstvu naroda našega. I dalje: *Gospodo! Čudna su vremena, lahko bi mogla i nas zateći, te stoga treba, da nastojimo svimi mogućimi silami, da se čim prije konsolidiramo, da nas ne zateče vrijeme nepripravne i negotove, jer bi mogao doći, kao što sv. pismo veli: »iz sievera dim«, te nastati silna bura i oluja, koja bi uz strašan urnebes mogla i temeljem naše zemlje potresti, pa ti tom prilikom – kako reprezentacija banske konferencije od g. 1862. vrlo dobro reče: Pravedni mogli, a nepravedni morali propasti.*²⁹ U Sabornici je poslije Bogovičevog govora nastao velik pljesak, ali dakako pljeskali su unionisti, a među njima je bilo mnogo istaknutih ljudi onoga vremena. Dakako Nagodba je sklopljena dvije godine kasnije, koja i ne bi bila toliko loša da su se Mađari strogo pridržavali njenih odredaba. No Mađari su počeli sve više kršiti pojedine odredbe Nagodbe, osobito kada je Bogović otišao u mirovinu, pa se na željeznici nije mogla kupiti ni željeznička karta ako nisi znao mađarski, a i sve željezničke stanice dobile su mađarska imena. Bogović je postao silno ogorčen zbog ovakvog očitog kršenja Hrvatsko-ugarske nagodbe koja je unutar granica Hrvatske garantirala korištenje hrvatskog jezika i pisma, te se vjerojatno opet počeo družiti sa starim ilircima, možda i s Rusanom koji je morao napustiti Virje i potražiti utočište u Bjelovaru. Mirko Bogović je jedini ilirac kojemu puk u Hrvatskoj nije podigao spomenik iako je upravo on najviše pridonio, pridruživši se zajedničkoj vladi nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe, razvoju prometa u Hrvatskoj i razvoju gospodarstva. Vjerojatno je pripomogao i da se sredstva za gradnju Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu otvoreno 1895. godine počnu skupljati mnogo ranije. Dok je on bio u ministarstvu u Budimpešti samostalnost Križevačke županije nije bila upitna, ali

29 BOGOVIĆ, Mirko: *Govor deržan na Saboru kraljevine. Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u Zagrebu dne 16. XII. 1866.*, Zagreb, 1866., 17–18.

njegovim umirovljenjem i dolaskom Khuena Héderváryja na bansku stolicu započeo je proces podvrgavanja te županije pod Bjelovarsku, čime Križevci gube dio svojih funkcija, a s time i dio činovničke inteligencije. Bogović je nezadovoljstvo iskazao svojim člancima, ali i pjesmama napisavši da su propali svi njegovi ideali o ravnopravnosti, kako oni ilirski tako i oni koje je imao kao simpatizer Mađara, a otvoreno je doba vladanja banova iz Slavonije koji su se doista ponašali kao pravi Mađari.

5. Bogovičevo pjesničko stvaralaštvo

Posebice bih istaknula ljepotu Bogovičevih pjesama. One su najiskreniji izljev Bogovičevih raspoloženja i misli. Već u zbirkama pjesama objavljenima 1878. godine *Smilje i kovilje* i *Strelice*, a osobito u zbirci pjesama *Slava i ljubav* (1882. godine) Bogović govori o dobru i zlu kao sastavnicama hrvatske politike. On na filozofski način promišlja naše društvo, ali ima mnoštvo neprijatelja koji smatraju da njegove misli i njegovi argumenti nisu dobri. Neke pjesme su mu prepune radosti i ljubavi, a druge su trpke i izraz njegove tuge i dubokih razočarenja politikom i gospodarstvom naše zemlje koja tek budi svoju istinsku nacionalnost. Pjesme kronološki pokazuju Bogovičeve zaključke o propasti starounionističke i mogućnostima mladounionističke stranke nadajući se da će ona inzistirati na ravnopravnosti mađarskog i hrvatskog naroda.³⁰ Dakako do toga nije došlo, a u doba Khuena Héderváryja Hrvatska je bila izložena procesu pojačane mađarizacije, koja je pogodila i Bogovića. Iako nije bio najmlađi, Bogović je smatrao vinske pjesme važnima, jer se kroz njih moglo njegovati domoljublje, sloga i ljepota naše prirode kroz različita godišnja doba. Iako se danas među vinima središnje Hrvatske

30 GROSS, Mirjana: *Propast starounionističke stranke u svjetlu izvještaja Mirka Bogovića.* // Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 1 (-), 1954., 223–249.

rijetko spominju bilogorska i kalnička, pa i zagorska vina, i ona su u vremenu nakon oslobođenja Slavonije, a osobito u preporodno vrijeme imala važnu društvenu ulogu, dok ih nisu istisnula slađa vina Požeške kotline i Fruške gore, odnosno vina vinograda velikih slavonskih veleposjednika. Pjesma *Još ni jedan Zagorec nije prodao vina, već mu ga je popila vesela družina* pjevala se rado ne samo tijekom radova u vinogradima već i pri drugim poslovima na polju i društvenim slavljinama. Do ukinuća feudalizma vino se smatralo najplemenitijim ljudskim proizvodom u čijem stvaranju pomaže sama priroda. Raznolike vrste vinove loze pokrivala su, kako to opisuje Trummer, bregovite obronke sjeverozapadne Hrvatske jer ni dobrog društva, a ni istinskog političkog razgovora nije bilo bez vinske kapljice. Vino je bilo začim koji je svaku društvenu aktivnost učinio ljepšom, a tvorci vinske pjesme bili su uglavnom mlađi ljudi, pa su i ilirci spjevali većinu svojih vinskih pjesama dok su bili mladi. Često se uz kapljicu razgovaralo o teškom stanju Hrvatske, kojom su gospodarili većinom stranci, te je sve više jačala misao da Hrvatska može samo onda ako bude složna stvoriti svoju slobodnu domovinu kojoj će granice biti, kako piše Antun Nemčić 1845. godine u pjesmi *Gori nebo visoko, doli more duboko*.³¹ Pjesmom se slavila ljepota prirode i domovine, a upravo su to probudili ilirci u narodu Podravine, što je onda omogućilo i braći Radić da zadobiju ljubav puka, pozivajući se na vrijednosti koje su uočili Bogović, Nemčić i Rusan.

Nema prostora da ukažem na Bogovićeve filozofske misli o njegovom vremenu, koje se dobrim dijelom može prenijeti i na sadašnje vrijeme. Bilo bi vrijedno ponovno tiskati najbolje radove ovih iliraca, jer su one i mudre i korisne. Izdvojit ću ovom prilikom više Bogovićeve stihove o vinu,³² uz napomenu kako je u istoj publikaciji objavljena pjesma »Crn biel, crn biel« koja

je vjerojatno nastala u nekom podravskom vinogradu, a koja će kasnije inspirirati i Frana Galovića prilikom pisanja.³³ Navodim više zanimljivih stihova.

*Oj, gospodo svakojaka,
Štujte vrédni narod seljaka,
Jer bez njega, ma što bili,
Nebi ni vi, vina pili.*³⁴

*Čista sirčad, čisto vino,
Ne želmo si, bratjo, ino,
Jer u sreći, i u bėdi,
Ovo dvoje mnogo vriedi.*³⁵

*Koje voliš, moslavačko,
Ili pako bukovačko,
Što me pitaš, koje volim,
Neću da se uzoholim,
Meni svako vino godi,
Što ga naša zemlja rodi.*³⁶

*Rič je stara; brat mi mio,
koje goder vjere bio,
Jer na magle zemlje grudi,
Svi smo braća, svi smo ljudi.*³⁷

*Život ti je šaka blata,
Sa gdje kojim zrcem zlata,
Što ga svėtine pogazi,
A tek pravi mudrac spazi.*³⁸

Bogović je dugo živio i upoznao je mnoge ljude i njihove osobine. On svoje iskustvo i misli o prirodi i slobodi iskazuje stihovima o ljudskim karakterima i stihovima o preporodnom pokretu koji su objavljeni oko 1878. godine, kada je Bogović bio star, ali i mudar i neovisan o moćnicima.

*Ljudi su ti čudni, jogunasti,
Svedj lakomi, tašti puni strasti,*

31 NEMČIĆ, Antun: *Domovini!*. Križevačka književna slava, 48.

32 Naglašavam da na stranici 34. *Vinjaga* IV iz 1878. ima i stihova o Martinju.

33 Isto djelo, na stranici 35.

34 *Vinjage*, III, 1864., 20.

35 *Vinjage*, IV, 1878., 26.

36 *Vinjage*, IV, 1878., 40.

37 *Vinjage*, IV, 1878., 28.

38 *Vinjage*, IV, 1878., 41.

*Sve bi rado metnut ili na se,
Ili u se, ili pak poda se.*³⁹

*Što se više čovjek muči,
Da se učit što nauči,
Mora većma da priznade,
Kako skoro ništ' ne znade.*⁴⁰

*Ako za svog dugog vieka,
Nadješ jednog tek čovjeka,
Koj se kadšto nepretvara,
I koj nikad baš nešara,
To si našo pravo čudo,
Ili možda biće ludo.*⁴¹

*Nije li čovjek stvor upravo biedan,
Te iskrenog sažalenja vriedan,
Jer tek što bi rado započeti,
Mudrim biti, eto mu je mrieti.*⁴²

*Tko prirode knjigu pomno uči,
Taj pomalo mora da dokuči:
Kako u ničem nismo savršeni,
Već ko drugi biedni svud stvorovi,
Da smo i mi zemskih u okovi',
A još k tomu osviest da imamo,
I tim biedni udes svoj poznamo.*⁴³

*U prirode ima velih, malih stvari,
Al se svud osjeća red i zakon stari;
Zato red nekakav treba svedj da vlada,
I u ljudskom društvu, drukče se raspada;
Ni sloboda prava pojmiti se neda,
Gdje god nema pravde, zakona i reda.
Oj slobodo sveta! čerko svetkog raja
Kojom se čovječji rado duh napaja.
Tebe štuje, ljubi svatko, kako veli,
Mnogi baš i krvju odkupit te želi;
Al ti nećeš svakom želju da ispuniš,
Veće viencem svojim, - vriedne samo kruniš.
Za slobodom teže, svi u obće ljudi,
Al ti mnogi o njoj posve krivo sudi;
Znaj, da u slobodi mogu bit robovi,*

*A slobodni opet robskih u okovi;
S tog sviet dok ne shvati sloboda prava što je.
Neće doć, slobodo! k nama carstvo tvoje.*⁴⁴

*Samo jedan treba da se odobrava
Sveti rat, a taj je - za čovječja prava;
Gdje se te svetinje ljudem uzkraćuju,
Treba, kad nij' druge, da ih izvojuju;
U to samo ime, nek se krv još lije,
I gdje god još treba, boj posljednji bije.*⁴⁵

*I bez rãda i bez reda
živjeti se pravo neda,
Jer bez ova dva uslova,
Nema pravog blagoslova.*⁴⁶

Vrlo je zanimljiva i spomena vrijedna Bogovićeve pjesma 1835. – 1885. napisana povodom pola stoljeća preporodnog pokreta. U njoj Bogović priznaje da se u našoj politici dogodilo svašta, ali i da je u cjelini rezultat dobar, jer je ta mala skupina mladih ljudi, »Voljom krepka, duhom jaka, a značajem baš bez kala« radi boljitka roda pisanjem probudila narod i potaknula mu nadu u bolju budućnost. Te je pjesme objavio Milivoj Šrepel 1894. godine pod nazivom *Posmrtne pjesme*, a između ostalih objavljeni su i stihovi posvećeni Bogoviće-
vom pobratimu Nemčiću, ali i drugim ilircima:

*Od tadašnjih od pravaka,
Mnogo više živih nije,
Te ih ili tavana raka,
il' cjelina groba krije.
Tek nekoliko siedih glava,
Iz tog doba još preosta,
Duha bodra, srca zdrava,
zaostalih poput gosta.
Knjigom i naš rod oživi,
Njem si bivstvo zasvjedoči,
I njom u čas odlučivi,
Oboružan naprijed kroči.
U boj, gdje se medj narodi
Veličajno, al ne šumom,*

39 Strelice, Zagreb 1878., 10.

40 Isto, 11.

41 Isto, 14.

42 Isto, 17.

43 Isto, 118.

44 Isto, 14–15.

45 Slike i prilike, Zagreb 1878., 41.

46 Vinjage, III, 1864., 10–17.

*Boj duhovni tiho vodi
Slabim perom, jakim umom.
Sabljom možeš osvojiti
Ciele zemlje i države,
Al tek knjigom predobiti
Ljudska srca, pa i glave.
Stoga čast i dika budi
Starim našim književnikom,
Pri narodnoj toj pobudi,
Prvim duha svećenikom.⁴⁷*

Bogović se najiskrenije izjadao u pjesmi »Nekada i sada«.

*Projuriše ljeta jurve mnoga,
A i s nami zbi se dosta toga,
Te od onda pismo jur pobledi,
I na glavi kosa mi posijedi.
A i vrijeme, haračlija, meni
S družbom kletom skoro sve zaplijeni,
Jer s iskustvom vjeru mi podrova,
I po malo srca čud otrova,
Umovanjem razbi pojam sreće,
Te izčupa bujno nekoć cvieće,
Tako da mi osim ruševina,
I svih pustih nade krčeviná,
Ništ' ne osta iza svih tih ljeta,
Do dva tri li uspomene cvieta.⁴⁸*

Bogović je u mladosti pisao vesele i borbene stihove, a u starosti mudre. No obje vrste su vjerojatno nastajale uz dobro vino. Nije našao nasljednika koji bi kroz stihove savjetovao narod tako mudro kako je to on radio. Stoga bismo i mi trebali više i bolje poznavati ovog Varaždinca, koji je volio Podravinu i koji se radi njezina dobra od ilirca pretvorio u unionista, mađarona, da bi onda u mirovini ponovno postao našijenac spoznavši da Mađari u to vrijeme žele Hrvatsku pokoriti, a ne s njom ravnopravno raditi na korist oba naroda.

6. Zaključak

Nemčića, Rusana i Bogovića povezala je oko 1843. godine pjesma, glazba i kazalište, ali i veliki problemi ondašnjeg društva među koje je spadala i regulacija vodotoka i druge nevolje kojima su se bavili kao geometri i čiji radovi su se izvodili uz pomoć krajišnika u miru. Taj se posao izmjere i uređenja tokova rijeka i potoka, ali i urbara uvijek obavljao po završetku posla, kada su se družili uz vino. Prilikom tih druženja ilirci su raspravljali o problemima koji su mučili narod u to vrijeme, kada je bio ugrožen i hrvatski jezik i kada je mađarizacija postala opasna za opstojnost naroda. Sva trojica su znala mađarski, a Bogović i Nemčić imali su i majke Mađarice te su se zalagali za ravnopravnost oba susjedna naroda jer je Hrvatska od 1102. godine bila povezana zajedničkim kraljem s Mađarima. Iako su životni putovi tih iliraca bili različiti ipak su sva trojica pripadnici iste generacije, rođeni između 1810. i 1816. godine, a prijateljska veza se održala radi karakternih osobina sve trojice. Nažalost, Nemčić je umro već 1849. godine, ali su Bogović i Rusan doživjeli sklapanje Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine i uznapredovalo kršenje dogovora, što je obojicu dovelo u sukob s vlastima, te je Rusan 1874. godine morao napustiti voljeno Virje u kojem je pridonio razvoju gospodarstva, a Bogović je nekako u isto vrijeme umirovljen, čime je otvoren poslije 1880. godine put promađarskim banovima iz Slavonije na čelu s Khuenom Héderváryjem. Važnost ove trojice iliraca je mnogo veća nego što se danas uzima u povijesti književnosti ili političkoj povijesti, jer je i Bogović vodio politiku mogućeg, misleći uvijek na bonitet Podravine bilo u gospodarskom ili prometnom smislu, dok su Rusanovi pozivi »u boj, u boj« pjevani mnogo prije nego što ih je Ivan Zajc 1876. godine proslavio operom *Nikola Šubić Zrinjski*. Poslije 1849. godine Mađari su se toliko bojali ubojitih krajišnika poticanih pjesmama trojice iliraca da je razvojačenje Varaždinskog generalata, tj. Đurđevačke i Križevačke pukovnije zapo-

47 Posmrtna pjesma, 1894., 289–290.

48 Isto, 286.

čelo već 1871. godine, dakle deset godina ranije nego u ostalim dijelovima Hrvatske. Najdulje je od obrađenih iliraca živio Mirko Bogović i on je potkraj svog života kao pjesnik objasnio što je radio kao ilirac, a što kao unionist. Dakako oboje ga je stajalo slave te za razliku od Nemčića i Rusana jedini nema spomenik ni u Zagrebu. Ovaj rad je poticaj da se na povijesna zbivanja u Hrvatskoj gleda na drugačiji način. Ako se ova tri ilirca povežu zajedničkim interesom njihovo će značenje u povijesti ilirskog pokreta biti veće, a spomen dugotrajniji. Dakako, mnogo toga bi trebalo još istražiti i promišljeno napisati. No činjenica je da Podravina nije zaostajala za drugim krajevima Hrvatske već naprotiv da je bila predvodnik u mnogim područjima, što je znatno utjecalo na politička zbivanja u 20. stoljeću.

Summary

Wine Poems of the Illyrians Antun Nemčić, Mirko Bogović and Ferdo Rusan

The poems of Antun Nemčić, Mirko Bogović and Ferdo Rusan indicate their special devotion to the way of writing in which they described social gatherings where people talked about politics and drank wine. In their poems, in addition to such motives, we can also notice the expressions of struggle for the recognition of the Croatian language. This trio was generationally close because all of them were born between 1810 and 1816. Mirko Bogović outlived both Nemčić and Ruslan and he used the moment when there was less censorship to print the works of Antun Nemčić, together with his own poems which were created over a long period of time. Thus, the situation in the society of that time could be observed through these poems. All three of them were also surveyors who were involved in the regulation of watercourses. Furthermore, they were advocates of the equality of peoples, peace and freedom, and admirers of music, poems and theatre. If we observe these poets' common

interests, their significance in the history of the Illyrian movement will be greater, and the memory of them will last longer.

Literatura

- BLAGEC, Ozren: *Otkrivanje spomenika Antunu Nemčiću 1899. i obilježavanje 100 godišnjice Nemčićeva rođenja 1913 godine*. // *Civitas Crisiensis*, 1 (1), Križevci: Zavod za znanstvenoistraživački i umjetnički rad Koprivničko-križevačke županije u Križevcima, 2014.
- BOGOVIĆ, Mirko: Govor održan na Saboru kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u Zagrebu dne 16. XII. 1866., Zagreb, 1866.
- GROSS, Mirjana: *Počeci moderne Hrvatske*. Zagreb: Globus, 1985.
- GROSS, Mirjana: *Propast starounionističke stranke u svjetlu izvještaja Mirka Bogovića*. // *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 1 (-), 1954.
- *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 2, Zagreb 1989. (poglavlje o Martinu Kaminskom i Mirku Bogoviću)
- KOLAR, Mario. *Antun Nemčić u Gajevoj Danici – Gajeve Danica u Antunu Nemčiću*. // *Civitas Crisiensis*. Radovi zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Križevcima, 1, 2014.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Ferdo Rusan (1810. – 1879). Od vojnika do ilirskog i pučkog pjesnika te nositelja prosvjetiteljskog i gospodarskog života Podravine*. Samobor: Meridijani, 2004.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Nepoznata gospodarska djelatnost virovskog pjesnika i skladatelja Ferde Rusana polovicom 19. stoljeća*. // *Zbornik Stjepanu Antoljaku u čast*, Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2003.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Povijesni razlozi zašto je Mirko Bogović od Ilirca poslije 1861 postao Mađaron*. // *Cris: časopis Povijesnog društva Križevci* XVIII, 1, 2016.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ, Mira: *Rusanove poslovice i mudre izreke*. // *Podravski zbornik* 37/2011 (ur. Dražen Ernečić), Koprivnica: Muzej grada Koprivnice, 2011.
- KUHAČ, Franjo: *Ilirski glazbenici – Fortunat Pintarić*. Zagreb: Izd. hrv. sveučilišne naklade, 1994.
- NEMČIĆ GOSTOVINSKI, Antun: *Dopis iz Križevaca*. // *Danica ilirska*, 36; 1842.

- NEMČIĆ GOSTOVINSKI, Antun: *Himna žrtvam 28. srpnja*. // Danica horvatska, slavonska i dalmatinska, 1848.
- PEKLIĆ, Ivan: *Antun Nemčić i kazalište*. // Civitas Crisiensis, 1 (1), Križevci: Zavod za znanstvenoi-straživački i umjetnički rad Koprivničko-križevačke županije u Križevcima, 2014.
- PETRIĆ, Hrvoje: *Koprivnica na razmeđi epoha (1765-1870)*. Koprivnica – Zagreb: Nakladnička kuća Feletar i Zavod za hrvatsku povijest, 2000.
- Slatka materinska riječ. // Križevačka književna slava. Križevci: Matica hrvatska Križevci, 2014.
- VUKOTINOVIĆ, Ljudevit: *Ljubav i zloba*. // Zadar: Zora dalmatinska, 1846.
- ZDENČAJ, Aleksandar: *Puna srca, pune čaše, Križevačka književna slava*. Križevci: Izd. Matice hrvatske u Križevcima, 1998.